

Smrz Ádám

Bayle és a „belles lettres”

Egy skeptikus érvei a bölcsészettudomány mellett

„Nem éppen az az okosság lényege,
ha nehezen hiszünk el dolgokat?”¹

1. Bevezetés

A fenti idézet nehezen tűnik kibékíthetőnek a filozófiatörténetben Pierre Bayle-ről kialakult képpel. Ebben ugyanakkor semmi meglepő nincs, miután a Bayle-olvasatok többsége általában egymással sem egyeztethető össze egykönnyen: a „tisztán fideista” Bayle,² vagy Popkin „hiperszeptikus ámde mégsem fidesita” Bayle-je³ mintha köszönőviszonyban sem lenne Thomas Lennon akadémiai skeptikus Bayle-olvasatával,⁴ s különösen nem fér össze azzal a „karteziánus-okkazionalista” Bayle-lel, akit Todd Ryan nemrég publikált gondolat kísérlete tár elénk.⁵ A szakirodalomban továbbá – az ateista vagy manicheus Bayle-értelmezések mellett – előfordul az is, hogy morális pozitivistaként interpretálják.⁶ Mindezek után már csak a sokszínűség fokozása végett is érdemes megemlíteni a hazai Bayle-recepciót, mivel egyes vélemények szerint Bayle hatása egyaránt kimutatható Martinovics Ignác materializmusában⁷ és Kölcseynek az anyag örökkévalóságáról alkotott nézeteiben⁸ És a sort még hosszan folytathatnánk.

Ezen sokszínűség akár az értelmezők kudarc sorozataként is felfogható, hiszen azt jelzi, hogy a kutatók immár három évszázada hiába keresik azt az enyészpontot, ahonnan nézve a grandiózus életmű egy viszonylag egységes képet mutatna. Mindez rávilágít a manapság Bayle-enigmaként is emlegetett jelenségre,⁹ hiszen nem csupán kései olvasói, hanem már kortársai is jobbra értetlenül fürkésztek a szerző szándékait.

Nagyon is elképzelhető persze, hogy az egységes Bayle-portré megrajzolása azért volt ez idáig sikertelen, mert lehetetlen a szerző szerteágazó szándékait egységes keretbe foglalni. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor felértékelődik annak a kérdésnek a fontossága, hogy milyen olvasói előfeltevésekkel érdemes közelítenünk Bayle egyes szövegeihez.

1 Bayle 1692, 14. o.

2 Labrousse 1983.

3 Popkin 2003, 283–303. o.

4 Lennon 1999.

5 Ryan 2009.

6 Delvolve 1906.

7 Balázs 2007, 63–79. o.

8 Vassányi 1999, 83–89. o.

9 Lennon 1999, 14–20. o.

Dolgozatomban egy olyan rendhagyó példát igyekszem bemutatni, mely első pillántra tán nehezen látszik beilleszthetőnek a most említett közkeletű Bayle-interpretációk bármelyikének fogalmi keretébe – s ezzel mintegy ráerősít a szerző enigmatikusságára. Bayle a *Projet d'une Dictionnaire* című munkájában a bölcsészettudományok létjogosultsága mellett érvel. Gondolatmenete szerint – számunkra talán meglepő módon – a bölcsesek vizsgálódásai éppen gyakorlati hasznosságuk folytán múlják felül a többi tudományokat. Hiába tekintjük ugyanis a geometriát – egzakt bizonyításai alapján – a korszak *par excellence* tudományának, a háromszög ontológiai státusza ettől még továbbra is kétséges marad. Julius Caesar létezése ugyanakkor – hála a számos, egymástól független beszámolónak – kétségbevonhatatlan tényként kezelhető. Létezéséből nem vonhatók le ugyan *szükségszerű* következtetések, a hozzá kapcsolódó tények azonban – Bayle megfogalmazása szerint – biztos fogódzót nyújtanak számunkra a világban rajtunk kívül létező összefüggésekkel kapcsolatosan. Abban persze továbbra sem lehetünk *bizonyosak*, hogy a világ dolgai oly módon léteznek, ahogy elménkben megjelennek; amiben viszont igenis *bizonyosak* lehetünk, hogy léteznek azok a tények, amelyeket egymástól független beszámolók erősítenek meg.

A természetfilozófia delegitimálásával fenyegető 16-17. századi szkepticizmus-vitában a tudomány egyetlen alternatívája tehát nem az ítéleteink felfüggesztését eredményező szkeptikus fideizmus volt: éppenséggel a filológia is átvehette volna a tudományok királynőjének szerepét.

Ahogy a mottó is sugallja, talán nem reménytelen próbálkozás Bayle-t olyan szerzőként olvasni, mint aki a fideizmust megzabolázni kívánja. Efféle szándék akár a hugenotta szerző életútjából is kiolvasható, hiszen katolikus szerzők kedvelt stratégiája volt, hogy – érvelés helyett – gyakorta csupán tekintélyekre hivatkoztak. E módszer alkalmazása egy protestáns gondolkodó számára pedig fonák módon is elsülhetett:¹⁰ ha a tekintélytisztetelet minden feltételtől függetlenné tesszük, az éppen gyakorlati (főleg politikai) értelemben járhat negatív következményekkel. Az idézetben is szereplő, a hitet féken tartani hivatott „okosság” (*prudence*) fogalma azonban nem feltétlenül ismeretelméleti vagy akár metafizikai, hanem sokkal inkább politikafilozófiai konnotációkat sejtet.

Dolgozatommal részben tehát azon értelmezők táborához csatlakozom, akik szerint Bayle gondolkodásában alapvető jelentőségűnek kell tekintenünk a politikafilozófiai megfontolásokat. Be kell azonban látnunk, hogy az interpretátorokat leginkább foglalkoztató kérdés (ti. hogy Bayle miképp viszonyul az ítélet felfüggesztésének szkeptikus attitűdjé (epokhé) versus a dogmatikus elköteleződés kérdéseihez) továbbra sem válaszolható meg pusztán azáltal, hogy a *prudentia* fogalmát beemeljük az értelmezési horizontunkba.

A *prudentia* fogalmának jelenésváltozásai eszmetörténeti szempontból meglehetősen fontossággal bírnak; jelen célokat illetően ugyanakkor nem feltétlenül szükséges annak

10 Schmal 2006, 263. o.

részletes tisztázása, hogy Bayle *prudencia*-felfogása vajon az antik sztoikus megközelítéshez, vagy inkább azon keresztény felfogáshoz áll-e közelebb, mely szerint a *prudencia* a négy sarkalatos erény egyike. A bayle-i értelemben vett *prudence* fogalmát – tág értelemben – olyan cselekvésként érdemes felfogni, amely a lehetséges következmények előzetes mérlegelésével párosul, mégpedig oly módon, hogy a cselekvő figyelembe veszi a korábbi példákból leszűrhető tanulságokat. Az alábbiakban ezért kizárólag arra vállalkozom, hogy a szerzőnek egy, a gyakorlati filozófiával kapcsolatos attitűdjére világítok rá.

2. Bayle nem teljes körű enciklopédiája

A Bayle főműveként számon tartott *Dictionnaire Historique et Critique* szándéka szerint a „tévedések gyűjteménye” (*recueil des fautes*) kívánt lenni, méghozzá két különböző értelemben is: (1) a benne szereplő személyek életével és munkásságával kapcsolatos belső ellentmondásokra kérdezett rá, valamint (2) a velük kapcsolatos korábbi beszámolók közti ténybeli ellentmondásokat és egyezéseket vizsgálta.¹¹

Bayle módszere tehát egyszerre filozófiai és filológiai; törekvése – ezzel összhangban – kétirányú: míg a filozófiai érvekkel *szemben* kétségeit hangoztatja, a filológiai megbízhatóságot teljesíthető kritériumnak tartja. Legalábbis erről tanúskodik az *Egy kritikai szótár tervezete* (*Projet pour une Dictionnaire Critique*) című 1692-es írása, melyben történész barátjának, a Maastrichtban működő Jacques du Rondelnek ír a filológiai precizitás fontosságáról. A szöveg egésze azokkal a vélt vagy valós személyekkel szembeni polémia, akik kétsége vonják a fenti állítást.

3. A két megközelítési mód

Elébe menve leendő ellenfeleinek, Bayle a következőképpen fogalmaz meg egy, a filológiai vállalkozásával esetlegesen szembehelyezhető vádat: „[Egyesek] igen különösnek találják majd – mondja –, hogy mások olyan csip-csup dolgainak bírálatával *mulattatom magam* [*je m’amuse*], melyekben hiány szinte nem is vehető észre.”¹² A szövegrész két okból is figyelemre méltó: egyrészt rávilágít a dolgozat szempontjából kiemelt jelentőségű *amusement* fogalmára (mely egyértelműen negatív konnotációkkal terhes), másrészt

11 Bár dolgozatomnak nem szorosan vett tárgya, Bayle tudományszemléletét illetően mégis érdemes megemlíteni, hogy a *Dictionnaire* szócikkait Bayle alfabetikus sorrendben rendezte el, mely szemléletmód alapvetően különbözik a korszak egyéb olyan (feltehetően luddita ihletésű) enciklopédiáitól (pl. Johann Heinrich Alsted, Johann Heinrich Bisterfeld műveitől), melyek a tudományok összességét egymásra épülő módon, ténylegesen összefogalhatónak tartották.

12 Bayle 1692, 5. o. Kiemelés tőlem – S.Á.

pedig azt is világossá teszi a modern olvasó számára, hogy XVII. századi filológusok milyen könnyen szembesülhettek a haszontalanság ezen vádjával.

Bayle tisztában volt e nehézségekkel, mégis elkötelezetten kiállt a filológia mellett. Attitűdjét két különböző oldalról célszerű megközelíteni: (1) a diszkurzív ész bayle-i kritikája felől, (2) a Bayle által – minden valószínűség szerint – elfogadott mechanisztikus-karteziánus világkép irányából, mely az anyagnak a kiterjedtséggel való azonosításán nyugszik.

3.1 Diszkurzivitás és noézis

Bayle a diszkurzív ész általi, valamint a – nevezzük így – noétikus megismerés közti különbséget egy bibliai történet sajátos újraértelmezése révén mutatja be: a testvérpár, Márta és Mária történetében (mely hagyományosan inkább a *vita activa* és *vita contemplativa* közti különbség parabolájaként szokott megjelenni)¹³ a folyton munkálkodó Márta a diszkurzív ész, míg az elbeszélés szerint csupán egyetlen dologra – ti. Jézusra – odafigyelő, és ezáltal a „jobbik részt választó” Mária a noétikus megismerés metaforája. A probléma Bayle számára csupán az, hogy az utóbbi, a „jobbik rész” választása – az ember bűnbeesése folytán – nem lehetséges, mivel a megismerés ezen szférájában képességeink nem működnek kielégítően. A rendelkezésre álló diszkurzív ész használata pedig megbízhatatlan ítéletekhez vezet, mivel Bayle szerint igenis előfordulhat az, hogy intuitív és demonstratív igazságok ellentmondnak egymásnak. Vagyis míg például a kortárs platonikus gondolkodók a diszkurzív ész ellentmondásai elől előre kívántak menekülni (ti. a noétikus megismerés irányába), Bayle – szkepticizmusából eredően – elveti egy ilyen magasabb szintű megismerési forma lehetőségét és visszavonulót fúj. A kérdés az, hogy vajon a diszkurzivitásnak teljességgel át kell-e adnia helyét a tekintélyektől származó igazságok elfogadásának. Már most megelőlegezhető, hogy a válasz – a vizsgált szöveg alapján – nemleges lesz; s ez az összefüggés, mely a fideizmus bayle-i megítélésével kapcsolatban döntő fontosságú következtetésekre jogosít fel bennünket.

3.2 Természet és morális szabadság

Bayle másik motivációja feltehetőleg az lehetett, hogy az embert – legalább részlegesen – elhatárolja a mechanisztikus világtól. A pusztán hatóokok által determinált természeti világ (*nature*) részeként értelmezett embernek rendelkeznie kell olyan fakultásokkal, melyek működésére nem terjednek ki a természet törvényei. „A természet beéri a javak legke-

¹³ A történet hagyományos értelmezői Mária szemléletmódjának helyességét, míg Márta életvitelének helytelenségét emelik ki. Bayle-nél majdhogynem fordítva jelentkezik mindez.

vesebbjével”¹⁴ – idézi a bölcsészettudományok ellenlábasainak feltehető véleményét. Ez az érv azonban csak akkor működik – állítja –, ha valóban eltekintünk attól, hogy az ember egyben szellemi lény is: ha ezt nem vesszük figyelembe, a mechanikai és mérnöki tudományokon kívül valóban nehéz volna más igazolható tudás legitimitása mellett érvelni.

Ki kételkedhetne abban, hogy ha meghagynánk magunkat a természet szerint szükséges dolgok korlátai között, akkor ne kellene szinte minden művészetet [*arts*] fölöslegessége címén eltörölni? De végtére is nem tekinthetünk így az emberre: az ember időtlen idők óta megszállottan keresi az élet kényelmeit, az összes lehetséges szépséget és örömet. Az európaiak, más szükségtelen dolgok [*non nécessaires*] mellett, melyekkel szívesen foglalatostkodtak, hallani akarták a latin és a görög nyelveket, vagy legalábbis azt, ami benne foglaltatik azokban a könyvekben, melyek e két nyelven fennmaradtak számunkra; és ha nem elégedtek meg azzal, hogy csak úgy nagyjából tudják, ami azokban a könyvekben szerepel, meg akarták vizsgálni, vajon mindez bizonyos-e, és hogy vajon nem lehet-e világosabbá tenni azt, amiben az egyik régi szerző ellentmondott a másiknak.¹⁵

Mindazok tehát, akik kizárólag a természettudományokat tekintik legitimnek, megfelelnek az ember kettős természetének másik feléről. Épp a történelem tanúsítja, hogy a szépség és a szellemi örömforrások keresése az embernek szinte elidegeníthetetlen hajlama.

[A]mikor pedig ki tudták fejteni ezen [filológiai] nehézségeiket valamint a különböző történetekben rejlő nehézségeiket, igen kellemes gyönyört [*plaisir*] éreztek, jól szórakoztatták [*ils ont bien divertit*] az olvasóikat, és nagy dicséretet kaptak, függetlenül attól, hogy mindezen felvilágosítás semmi haszonnal nem járt akár arra nézve, hogy csökkentek volna megélhetésük költségei, akár arra, hogy ellenálljanak a hidegnek vagy melegnek, esőnek vagy fagynak.¹⁶

A filológiai vizsgálódások nyújtotta örömrizet ténye kötelez tehát arra bennünket, hogy értékként kezeljük őket. „Végtelen az emberi lélek munkáinak azon sokasága, melyet nem szükségessége miatt becsülünk, hanem annak okán, hogy szórakoztatnak [*divertissent*].”¹⁷ Az örömeknek ez a fajtája ugyanakkor a legkevésbé sem lebecsülendő: szemben a hiábavaló időöltést sejtető *amusement* fogalmával, a *divertissement* semmilyen negatív konnotációt nem sugall Bayle számára. A *di-vertir* szó, mely pusztán figyelmünknek valamilyen irányba történő elfordítását jelenti párhuzamba állítható a diszkurzivitás természetével: ahogy gondolataink „szétfutnak” (és ezáltal téves ítéleteket

14 Bayle 1692, 7. o.

15 Uo.

16 Uo.

17 Bayle 1692, 10. o.

eredményezhetnek), úgy figyelmünk is többfelé kalandozhat. Természetünk tökéletlenségéből adódó ezen sajátosságunk egyetlen módon ellensúlyozható: figyelmünk vagy gondolataink *tárgyának* megfelelő kiválasztásával. Nem tarthatunk számot biztos és megkérdőjelezhetetlen ismeretekre, ellenben a legtöbb – amire viszont igenis számot tarthatunk – az ember méltó gyönyörködtetése (*honnête divertissement*).¹⁸

Bayle szerint tehát már önmagában az, hogy örömet érzünk valami felett, annak a kétségbevonhatatlan jele, hogy a lélek az előbb említett *honnête divertissement* állapotában van. A filológiai vizsgálódás során végbemenő felfedezések pedig kiválóan alkalmassak ezen állapot előidézéséhez.

Teljesen igaz, hogy vannak dolgok, melyeknek értékét pusztán annak vonatkozásában határozzuk meg, amennyiben hozzájárulnak a lélek méltó szórakoztatásához [*honnête divertissement*] vagy annak egyszerű díszeként szolgálnak.¹⁹

3.3 Az öröm és cselekvő életforma megítélése másoknál

Első lépésben Bayle tehát elvetette annak a lehetőségét, hogy pusztán kontempláció révén olyan noétikus ismeretekhez juthassunk, melyek szükségszerű igazságokkal vértéznének fel minket. Ezen a ponton felértékelődik a diszkurzivitás szerepe, ennél fogva – második lépésként – azon dolgok körét kellett a szerzőnek tisztáznia, melyek ezen diszkurzív megismerésre egyáltalában méltók: ha ugyanis a diszkurzivitást túlon túl nagy legitimitással ruházzuk fel, felmerül annak a veszélye, hogy önmagunkat kizárólag természeti lényekként gondoljuk el. Így jutottunk el a „méltó gyönyörködtetés” (ezen a ponton még) némileg homályos fogalmáig, mely ismereteink között a lehetséges és a kíváncsi tudás közti optimum szerepét lenne hivatva betölteni.

Az elgondolás újszerűségét kiemelendő, érdemes emlékeztetünkbe idézni (afféle ellenpontként) a – Bayle által minden bizonnyal jól ismert – Pascal véleményét a *divertissement*-ről. Ismeretes, hogy Pascal meglehetősen negatívan állt hozzá az örömszerzés ezen formájához; szerinte ugyanis az egyetlen üdvös magatartás ha gondolatainkat megtartjuk önmagunknál (*chez soi*):

18 Bayle álláspontja itt egybecsengeni látszik Malebranche-éval, aki a boldogság és az öröm szétválasztása mellett érvet (Alquié 1974, 349.o.): attól, hogy az ember a jó felé törekvő lény, még nem biztos, hogy törekvése egyúttal a legmagasabb jóra kell hogy irányuljon. „A [boldogságra irányuló] készítés természetes és szükségszerű, célja [azonban] szabadon választott.” A párhuzam azért sem biztos, hogy véletlen, mert közismert Bayle Malebranche iránti fiatalkori rajongása (lásd Ryan 2006, 9. o.).

19 Bayle 1692, 11. o.

[R]áésméltem, hogy [az ember minden bajának forrása]: nem tudnak [*savoir*] nyugton megülni a szobájukban. Ha a megélhetéshez elegendő vagyonnal rendelkező ember örömet [*plaisir*] lelné otthonában, nem szállna tengerre, nem indulna várakat ostromolni!²⁰

Érdemes a fenti passzust a korábbi bibliai idézettel – és az örömforrások bayle-i koncepciójával – párhuzamba állítani. Nem kétséges, hogy Pascal a Mária által képviselt kontemplatív életforma pártján áll (és ezzel a hasonlatot hagyományosan értelmezők tábora mögé sorakozik fel), Bayle-nél viszont – a leküzdhetetlen ismeretelméleti nehézségek következtében – felértékelődik a cselekvő életforma presztízse.

4. A tények szerepe

Mindezek alapján immár pontosabban körvonalazható Bayle vállalkozásának célja. Ugyan explicite sajnos nem nyilatkozik arról, hogy az említett örömréztet milyen eredők révén alakul ki bennünk, de következtetni azért tudunk rá. Szkeptikustól némileg meglepő módon a szerző az egyetemes egyetértés eszméjét hívja segítségül annak igazolására, hogy a történeti tényállítások által reprezentált esetek valóságosságát nem tehetjük kérdésessé: ha a tényekről vitázó felek álláspontjaiban találunk akár csak egyetlen olyan pontot, melyben mindenki egyetért, az adott pontot vitán felülinek kell tekintenünk.

Azon vitákban, melyek történészek között ütök fel a fejüket, azt illetően, hogy vajon egy bizonyos herceg egy másik előtt avagy után uralkodott-e, mindkét fél részéről feltételezünk legalábbis egy olyan tényt mely teljesen valóságos, és teljesen létező, mely értelmünkön kívül is megragadható, feltéve persze, hogy ez nem olyan természetű, mint amilyenekről Ariosto, avagy más mesemondók [*conteur de fiction*] számolnak be, és egyáltalán nem vagyunk tekintettel azon nehézségekre, melyeket a pürrhónisták szolgáltatnak annak érdekében, hogy kételyt ébresszenek bennünk annak kapcsán, vajon azon dolgok, melyek létezni látszanak számunkra, valóságosan is léteznek-e az értelmünkön kívül. Ezáltal egy történeti tény a bizonyosság elérhető legmagasabb fokán található [...].²¹

Tehát ha ismeretelméleti értelemben nem is beszélhetünk megfelelésről a történeti *tényállítás* és az általa reprezentált *eset* között, ezeknek a – forráskritikai szempontból meggyőző hitelességű, vagyis nem fikciós – tényeknek a megléte az, ami ontológiai szempontból jelentős, hiszen a beszámoló az adott eset valós – ti. elmefüggetlen – létezésére engednek következtetni. Ugyanakkor az érvelés ezen a ponton nyilvánvalóan kikezdzhető, hiszen ha a szemben

²⁰ Pascal 1978, 58. o.

²¹ Bayle 1692, 13. o.

álló felek előfeltevései meg is egyeznek egymással, az még nem garantálja szükségszerűen egyúttal azt is, hogy az előfeltevések megállják a helyüket. Bayle itt mintha eltávolodni látszana a Montaigne²² és Charron nevével fémjelzett szkeptikus hagyománytól, és úgy tűnik sokkal inkább a kortárs sztoikus, vagy a csatornán túli Locke-ellenes erőkhöz csatlakozik.²³ Ugyanakkor továbbra is megoldatlan marad az a kérdés, hogy azon iskolák, amelyek „közös tudati tartalmakból” kívánják tételeiket levezetni, rendszerint nem torpannak meg az egyetemes elfogadottság pusztá tényállásánál, hanem ezen tartalmak eredetéről is igyekeznek számot adni. Hogy két szélsőséges példát említsünk: Grotius számára valaminek az egyetemes elfogadottsága azt jelenti, hogy az adott tudati tartalom levezethető a természettörvényből, miközben a természettörvény maga is az isteni *intellectus* megnyilvánulása a világban. Mások (például a cambridge-i platonikusok) mindeközben a velünk születettség ismervét vélték felfedezni az egyetemesen elfogadott tartalmakban. Bayle esetében viszont nyomát sem találjuk egyik ilyen kezdeményezésnek sem.

Ha a fentiek mellett figyelembe vesszük Bayle azon megjegyzéseit, melyek a köz érdekének szemmel tartását hangsúlyozzák, gyanúnk csak tovább erősödik: a szerző, gyakorlati filozófiai megfontolásoknak engedelmességre – úgy tűnik – egyszerűen félredobta az ismeretelméleti konzisztencia követelményét. A korábbiak fényében ezen sejtésünket erősíti az a korábban látott körülmény is, mely szerint Bayle elérhetetlen követelménynek tartotta az emberi megismerés magasabb fogalmi szintjeit.

Mindezek alapján mondhatjuk, hogy Bayle a szkepticizmus és dogmatizmus egy furcsa keverékét képviseli: az emberi megismerőképességet alkalmatlannak tartja arra, hogy adekvát vagy szükségszerű igazságok birtokába jusson, gondolatmenete azonban – várakozásainkkal ellentétben – mégsem a fideizmus, hanem a gyakorlati filozófia irá-

22 A szkepticizmus és dogmatizmus közti határvonal megrajzolásához különösképp érdemes Montaigne *Hazugokról* című esszéjét felidézni. Ebben az írásában a tényszerű esetekre való emlékezést épp a kritikai szellem ellenpontjaként ábrázolja: „[A] természet kiegyenlíteni törekszik képességeinket, így vagy éles észszel, vagy jó emlékezőtehetséggel látott el minket.” Míg azok, akiknek jó a memóriájuk, bőségesen el vannak látva tényekkel, a rossz emlékezőképességűek éppen filozófiai szempontból szerencsésebbek társaiknál, lévén hogy hiányosságuk elősegíti a dolgokra való rácsodálkozást: „[...] mert az újraolvasott könyvek, és újra fölkeresett helyek mindig friss újdonságukkal büvölnek el.” (Montaigne 2011, 50–55. o.). Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi Pascalnál, akinek vitapartnere – a dogmatikus álláspontot képviselő jezsuita – egy ponton éleseszüségét veti szemére fölemlgetve gyenge emlékezőtehetségét: „Önök gyenge emlékezőtehetsége van [...]. Hát nem bebizonyítottam már önnek a minap, hogy »az erkölcsstanban nem a régi egyházatyákat, hanem az új kazuistákat kell követni«”? (Pascal 2002, 87. o.)

23 Azon nézetek, melyek szerint valamely állítás igazságértékének kritériuma az egyetemes egyetértés kell hogy legyen, már a század elejétől kezdve egyre nagyobb teret nyernek. Ezen „próléptikus” ismeretelméletek legfontosabb dokumentumai közé sorolható Justus Lipsius *Manuductio ad Stoicam Philosophiam* c. 1604-es, vagy Hugo Grotius *A háború és béke jogáról* c. 1625-ben publikált írása, melyeket feltehetőleg Bayle is jól ismert. Részben ugyancsak az előbbi szerzők hatásának tulajdonítható ezen sztoikus hagyomány angliai továbbélése, mely elsősorban Lord Herbert of Cherbury *De Veritate* c. (Grotius ösztönzésére publikált) traktátusától eredeztethető. Bayle érvelése ezen a ponton felettebb hasonlít a fenti szerzők stratégiájához, ugyanakkor bizonyos eltérések is tapasztalhatók (lásd lejjebb).

nyába mutat. Attól – állítja –, hogy az ember nem alkalmas a spekulatív filozófia művelésére, gyakorlati okossággal még rendelkezhet. Mi több, rendelkeznie is kell ezzel, amennyiben céljai között szerepel egy jól működő közösség megteremtése. Kijelenthetjük tehát, hogy a *prudentia* területén a szerző egyáltalában nem kívánja az ember értelmét tekintélyeknek alávetni.

5. A *prudentia*, avagy a gyakorlati filozófia elsőbbsége

Bayle – mint láttuk – ugyanúgy nem áll meg a filológiai tények megbízhatóságának igazolásánál, mint ahogy az általuk okozott örömrzetről sem gondolja, hogy ez a bölcsészettudományok tulajdonképpeni célja volna. „Morális értelemben véve az embereknek sokasága húz majd hasznát történeti cáfolatok olvasásából”²⁴ – írja.

[A] köz érdeke [*l'interet du public*] felül kell hogy kerekedjen az egyéni érdekeken, és [...] egyetlen szerző sem érdemes a közmegbecsülésre mindaddig, míg olyannyira igazságtalan, hogy jobban tetszik neki, ha hibái titokban maradnak, semmint a közvéleményt csalódní lássa.²⁵

Bayle itt azokkal szemben foglal állást, akiknek tekintetét önnön becsvágyuk fordítja el a közjótól, és inkább félrevezetik az olvasókat – ragaszkodva tévedéseikhez –, semmint hogy kijavítanák hibájukat. Ebből egyértelműen kitűnik, hogy a filológiai precizitás nem azonos az *amusement*-nal, nem önmagában vett cél (és ennyiben hasonlít a mérnöki stb. tudományokra), hanem a közösség morális fejlődését hivatott elősegíteni. Ezen a ponton válik teljesen érthetővé, hogy az *amusement* és *divertissement* már korábban előrevetített elhatárolása mire szolgál valójában: míg az első semmiféle közösségi aspektussal nem rendelkezik, a második olyan örömrzet, mely a köz szolgálatának révén ébred bennünk.

Ezen szempont fontosságát csak tovább erősíti az a körülmény, hogy Bayle a filológia védelmében egy további módszertani kompromisszumra is hajlandó: nem éppen okos dolog (*peu de prudence*) azon régi szólamokat ismételtetni – állítja –, miszerint tehetünk bármit, a filológiai tények mindig is megbízhatatlanok maradnak. Az aritmetikával és geometriával (mint közhiedelem szerint hasznos tudományokkal) ugyanis nem pusztán az a gond (ahogy a bevezetésben már szó volt róla), hogy olyan dolgokat vizsgálnak, melyek létezése legalábbis kétséges, hanem az, hogy absztrakt tételeik a legkevésbé sem nyújtanak segítséget abban, hogy eligazodjunk a gyakorlati élet útvesztőiben.

²⁴ Bayle 1692, 1–2. o.

²⁵ Bayle 1692, 4. o.

6. Összegzés

A fentiek ismeretében immár megpróbálhatunk választ adni arra a kérdésre, hogy Bayle milyen szerepet szán a bölcsészettudományoknak. A válasz röviden így hangzik: a bölcsészettudományok az *honnête homme* embereszményét hivatottak megvalósítani, mely eszményt Antoine Gombeaud, Pascal barátja fogalmazott meg legelőször.²⁶ Bayle számára a közösséget szolgáló ember tulajdonságai főleg a társiatlan tevékenységre utaló *amusement* és a társias *honnête divertissement* megkülönböztetése kapcsán rajzolódtak ki. Az *honnête homme* feladata a közösségi élet:

Ez a szó [ti. *honnête homme*] pedig feltehetőleg a teljesen hétköznapi, lágylelkű és gyengédszívű emberektől ered; ezen büszke és udavarias népektől; ezen bátor ám mértéktelen emberektől, akik se nem kapzsik, se nem ambíciózusak, és nem törtetnek arra, hogy kormányozhassanak, és hogy a király utáni első helyet foglalhassák el: nincsen más céljuk, mint hogy mindenhová örömet vigyenek, legnagyobb gondjuk pedig nem más, mint hogy kiérdemeljék mások nagyrabecsülését, és hogy kieszközöljék a feléjük irányuló szeretetet. [...] Nincs tehát nagyszerűbb mesterség annál, mint ha becsületes emberek [*honnête homme*] vagyunk.²⁷

Gombeaud ezen eszményének megvalósításában nyújtanak segítséget Bayle szerint a kritikailag megbízhatónak ítélt tények, melyek az ember gyakorlati okosságát (*prudencia*) bővítik az általuk közvetített példák nyomán.

A felvetett kérdésre tehát választ kaptunk. Bayle személyes életútjának ismerete azonban arra kötelez bennünket, hogy tekintetbe vegyünk egy másik, sokkal nehezebben megválaszolható kérdést is, melyet mottóként idéztem: „Nem éppen az az okosság lényege, ha nehezen hiszünk el dolgokat?” A kérdés szónoki, tehát a válasz szükségképp igenlő: a *prudencia* hivatott a hitet féken tartani, ennek fényében pedig megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a történeti tények fontos szerepet játszhatnak a fideizmus korlátok közé szorításában. E szokatlansága ellenére is pozitív megállapítás önmagában véve nem annyira problematikus, viszont még hátra van annak a kérdésnek a tisztázása, hogy miért is van szükség a tekintélytiszteleten alapuló hit efféle megzabolázására.

A részletes válasz szétfeszítené a jelen dolgozat kereteit, ezért itt most csupán viszszautalok a dolgozat elején említett értelmezőkre, akik szerint a tekintélyek elutasításának megértéséhez alapvető fontosságú Bayle politikaelméleti irányultságának ismerete. Ezen interpretátorok Bayle munkáit a nantes-i ediktum szellemisége felől olvassák

²⁶ Pavlovits 2010, 41. o.

²⁷ Gombeaud Méré1700, 4. o.

újra: szerintük a hugenotta szerző politikaelméleti preferenciái az államnak az egyházzal szembeni primátusát hirdető abszolutista irányzatok, jelesen a Bodin vagy Michel de l'Hopital nevével fémjelzett iskolák környékén jelölhetők ki.

Bibliográfia

- Alquié, Ferdinand 1974, *Le Cartésianisme de Malebranche*. Vrin, Paris.
- Balázs Péter 2007, „Materializmus és politikum Martinovics Ignác francia nyelvű értekezésében”. *Világosság* 48, 63–79. o.
- Bayle, Pierre 1692, *Projet d'une Dictionnaire*. [<http://books.google.hu/books?id=ufIUAAAAQAAJ>] (2014.04.04.)
- Delvolve, Jean 1906, *Critique et Philosophie Positive chez Pierre Bayle*. Félix Alcan, Paris.
- Gombaud Méré, Antoine 1700, „*De la Vraie Honneste*.” [http://books.google.hu/books?id=4vxKMs_RAgC] (2014.06.12)
- Jenkinson, Sally L. (szerk.) 2000, *Bayle: Political Writings*. CUP, Cambridge.
- Labrousse, Elisabeth 1983, *Bayle*. Oxford University Press. Oxford.
- Lennon, Thomas M. 1999, *Reading Bayle*. Toronto University Press, Toronto.
- Pascal, Blaise 1978, *Gondolatok*. (Ford. Csordás Gábor.) Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pascal, Blaise 2002, *Vidéki levelek*. (Ford. Rácz Péter.) Palatinus Kiadó, Budapest.
- Montaigne, Michel de 2001, „A hazugokról”, In *Esszéik I.* (Ford. Csordás Gábor.) Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Pavlovits Tamás 2010, *Blaise Pascal*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő.
- Popkin, Richard 2003, *The history of scepticism from Savonarola to Bayle*. Oxford University Press, Oxford.
- Ryan, Todd 2009, *Pierre Bayle's Cartesian Metaphysics*. Routledge. New York.
- Schmal Dániel 2006, *Természettörvény és gondviselés*, L'Harmattan, Budapest.
- Vassányi Miklós 1999, „Pierre Bayle hatása a görög filozófiát jegyzetelő Kölchseyre”. *Irodalomtörténeti közlemények* 1-2, 83–89. o.